

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 6

Анотація. На матеріалі текстів Велесової книги розглядаються найбільш уживані та важливі для змісту оніми, які ще не були об'єктом нашого аналізу, зокрема наймення князів (Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дір, Рюрик, Єрманріх) та походження назви Києва.

Ключові слова: Велесова книга, Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дір, Рюрик, Єрманріх, походження Києва.

Постановка проблеми. Антропоніми та походження Києва¹. У попередніх досліджених текстах Велесової книги (далі – ВК) нами частково розглядалися оніми, зараз же зробимо огляд інших наймен, які ще не були об'єктом нашого аналізу або яких торкалися лише поверхово. Почнемо з наймен Кий, Київ, Київський, які виконують суттєву роль в оповідях ВК.

Виклад основного матеріалу дослідження. В окремих текстах ВК йдеться про те, що Кий разом з іншими князями належав до синів старотця Ора. Це має місце в тексті (д. 4-Г): «І рушили всі троє синів Орієвих: були то Кий та Щек і Горовато, од яких і три славні племена виникли» КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО. Руси «пішли до сонця до Ніпра-ріки і там Кий заснував град» (д. 15-Б) КЫЕ ОУТВРЖДЕНЬ ГРД. В іншому місці (д. 31) також зазначається, що після землетрусу отець Орій наказав своїм трьом синам поділитися на три роди та йти на південь та на захід: «То були Кий, Щек та Хорив» Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ, або також: (д. 33) «А Кий, як розповідають, поставив град на Ніпрі-землі» А КІЙ БО РІЩЕ СТАВА ГРДО. «І там Кий заснував град Київ» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ. В інших текстах (д. 36-А): «Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх» А КІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩІ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ СВЕ А ХОРЕВЬ ХОРВЫ СВЕА; (д. 7-3) «Кий бо увісав в Києві і йому ми всі підлегли, і з ним досі будемо Русь» КІЙ БО УСЕНДЕСЕ О КЫВЕ.

Князь Кий вів боротьбу з ворогами, які нападали на русів, (д. 15-Б) «і тоді рать свою устремив Кий на них» І СЕ РАТЕ СВА УСТРМІ КЫЕ НА НЕ. В іншому випадку (д. 34): «Се бо князеві Кию на ум спало піти на болгар» СЕ БО КНЗЕВЕ КОІУ ДО УМЬ СПАДЕ. І Кий не одводив полки свої від болгар: І СЕ КОІЕ ОДЕВЕНДЕ ПЛКА.

Пройшло тридцять літ князювання Кия (д. 36-Б): «тоді Кий помер» СЕ КЫЕ УМЕРЕ. Згодом (д. 37-Б) «в ті часи, після Кия [ПО КЫА], князями обирали багатьох отців».

З огляду на засвідчені вище форми приведемо всі вжитки наймення князя Кия: КОІЕ, КОІУ, КОІЕ, КЫЕ, ОКЫЕ, КЫА, КЫВЕ, КІЕ, КІЙ, А КІЕ. В усіх наведених найменнях корінь починається зі зміненого приголосного /k/, за яким слідує голосний звук, що може бути монофтонгом або мати дифтонгоїдний характер. Початковий приголосний уживається з -І- та

-Ы- у формах КІЙ та КЫЕ, що свідчить про м'якість та твердість консонанта, а також, ймовірно, про різний час існування цих словоформ. У найменні КІЙ чітко виступає голосний /i/ між приголосними. У цій позиції зустрічаємо також сполуки -ОІ-, -ЫІ-, -ІЕ-, у яких, як свідчить текстовий матеріал, реалізуються дифтонги з напівголосним /j/, тобто /oj/, ъj/, je/. За ними слідує флексія -Е-, -У-, -А, що вказує на той чи інший відм. одн. У фонетичному вигляді корінь має реалізації: *koj-*, *kyj-*, *kje-*, *kij*. Ретроспективний розгляд цих форм дозволяє передбачити в їхній структурі прадавню *kje-*, яка в результаті дії Трипільського субстрату отримала вставний голосний, змінивши корінь до вигляду CVC- (із CCV-). Такий фонетичний процес мав місце в слов'янських мовах і в деталях описаний нами раніше [11, с. 60–65]. Отже, наймення князя Кия свідчить у своєму вжитку про досубстратні та субстратні реалізації, у яких вихідною формою виступає *kje-*, похідними є *koj-*, *kyj-*, *kij*. В останніх кореневий голосний мав розвиток у напрямі /o/ > /ɔ/ > /i/, що вказує на такі зміни: *задній ряд* → *передній ряд* і є типовим для слов'янських мов. Згадаймо таку ж зміну голосного /o/ у найменні старотця ОРА, засвідчену у вигляді псл. **ôr-* > *oir-* > д. укр. *ir* [8, с. 87].

Таким чином, прадавній корінь *kje-* імені князя КІЕ походить із псл. **kje-*, що вийшов з іє. **k'e-* < **k^we-* зі значенням «Всесвіт; природа; Бог». Згадаймо, що цей корінь має місце також у найменнях слов'янських теонімів, а це значить, що ім'я князя Кий торкається також божественної суті. Цим підтверджується також думка славістів, згідно з якою Кий є напівміфологічним образом. У слов'янських мовах цей корінь засвідчений також як *koj-*, *kyj-*, *kij-*, що вказує на субстратні зміни. Однак і ці зміни містять у собі два синхронні зрізи, що відображають голосний заднього й переднього рядів. Прикінцевий *kij-* вказує на давньоукраїнську форму типу КІЙ.

Звернімо увагу на наявність у корені *koj-* губно-губного /o/, що, як відомо, з'явився під впливом білабіального /-w-/ з іє. **k^we*. У зв'язку із цим вважаємо допустимим і реальним існування в цій позиції також подібного лабіального голосного /u/ в топонімах, які будуть розглянуті нижче.

Іноді вживається корінь *kje-* у значенні «земля Кия», наприклад: (д. 22) «Руськолюнь покинувши, одійшли ми до Кия й оселились на землі тій» КІЕ ТЕЩЕЩЕТЕ А СЕНДЕТЕСЕ... Згодом племена розділились, «і перва, еси Руськолань, а друга – Кия» І ПЕРЬВА ЕСЕ РЕНСКОЛАНЕ І ДРГА КЫЕ. Тут також «Кий» позначає землю князя Кия. З історичних студій відомо, що, незважаючи на складність відношень антропонімів та споріднених топонімів, перші є первинними порівняно до наймен відповідних земель та населених пунктів. У період такого переходу був час, коли антропонім виконував дві функції, тому важко розрізнити, наймення позначає людину або населений пункт, чи одне й друге. Проте, як зазначає О. Шрадер, повсюди «на

¹ Продовження, початок у Науковому віснику МГУ, вип. 9–12, 14.

першому місці – народ, а потім уже країна», додаючи, що в піснях Рігведи зовсім не зустрічаються назви країн, а лише народів [13, с. 55]. Така смислова індиферентність має місце й у реалізації наймення князя Кия, показаний вище.

Звернімося ще до деяких свідчень ВК, у текстах якої зустрічається споріднене вживання розглянутого вище кореня імені *Кий*.

Очевидною є велика родослівна, започаткована князем Кієм (д. 22): «*Було се літ тисячу триста по Кію-отцю*» БЯЩЕ СЕ ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ О КЫВЕ ОЦЕ. Слов'янські роди «*існували за Кію до князя Кісте*» (д. 22) АТЫБТО РОДІ ІЕСЫТВАТЕ ОКЫЕ ДО КЪНІЯЗЕ КІСТЕ. Цікавим є наймення князя КІСТЕ, який продовжував родослівну Кію. У зазначеному найменні виділяється той же корінь КІ-(СТЕ), за ним слідує посесивний суфікс -СТ-, що в цілому значить «князь із роду Кію». Це ж ім'я зустрічається й в інших текстах, але із суфіксом -СК (17-А): «*А на його місце посадив онука Кісека*» ВНУЩЕЦ КІСЕКА, (д. 35-А) «*про першого бана нашого повідаємо та князя вибраного. Звали його Кисько*» ІМЕННАТЕН БО КІСЬКА, «*і Кисько пішов геть – він повів люд свій*» І КЫСЬКО ІДЕ, «*і був Кисько той славен*» І ТАКО КЫСЬКА, (д. 35-Б) «*тоді Кисько напав на них (ворогів)*» І СЕ КЫСЬКО НАЛЕЗЕ.

Наймення князів одного роду КІСТЕ та КІСЬКА є похідними, оскільки вони мають суфікс -СТ-, -СЬК-, у яких останній, на нашу думку, був первинним. Це підтверджується зміною приголосного в напрямі /k > t/, зумовленою впливом Трипільського субстрату [11, с. 73]. Очевидними в цих змінах є різні часові зрізи в мові, у яких присутній до- або післясубстратний приголосний. Корінь у цих похідних найменнях структурно чітко відділяється від суфікса та має вигляд КІ- або КЫ- (з м'яким або твердим анлаутом). Абсолютно такий же корінь притаманний найменню князя Кію, показаному вище.

У текстах ВК зустрічаємо ще одне споріднене наймення до імені Кий, але з початковим /s-/, відомим у наукових працях як «побіжне-s» (факультативне). Такі форми зустрілися в тексті (д. 17-А): «*А ще були князь Славен із братом Сківом*» СО БРАТАРЕ МУ СКИВЪУ, «*брат Сків біля моря був*» БРАТ ЕГО СКФЕ У МОЖЕ БЯЩЕТЕ. Перша форма має вигляд СКИВЪУ, у якій корінь СКИВ-, друга - СКФ-. Обидві форми являють собою різні хронологічні відрізки, про що свідчить зміна кінцевого В > Ф, де білабіальний /w/ через /v/ перейшов у /f/. Давній корінь СКИВ- відрізняється від розглянутих, які мають вигляд КІ-/КЫ-, і може бути позначений як *skiw-*. Очевидно, що тут (s) *kiw-* походить із псл. **kiw-* (< *kw-* < іє. **k^w-*), що є спорідненим до псл. **kij-*.

У пам'яті про названих вище князів (д. 38-А) «*і перше, що поставив рід слов'ян – мольбище в граді Інді-Києві*» МИЕМЕ И ПОСТАВИ ПЕРВЪЕ РОДЪ СЛВЕНЪ МЛБИЩЕ ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ. Особливий інтерес у філологів визиває тлумачення вислову ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ, який С. Піддубний перекладає «в граді Інді-Києві», пояснюючи тут же вживання зазначеного терміну як «пам'ять про Індію, місто називали також Індікиїв» [3, с. 113]. Подібний переклад дає також Б. Яценко [1, с. 139] (рос.): «В граде Индикиеве, который назван Киев», вказуючи в коментарі на те, що назва міста Індікиїв «підтверджує факт виходу дніпровських арій з П'ятиріччя і Семиріччя» [1, с. 237]. Правда, згадуючи й про інші значення слова «інду», автор резюмує, що «у назві міста Індікиїв могла відобразитися уся ця багатозначність» [1, с. 238]. Г. Лозко дає переклад ИНДИ як *десъ* у вигляді «десъ у граді Києві, який названий Київ»,

посилаючись на В. Даля, у якого «інді» має значення «інший» тощо [4, с. 308].

На нашу думку, зазначене слово ИНДИ необхідно пов'язати з давнішою семантикою «венедський», що показано нами в одній із праць, де говориться про спорідненість форм *венеди* та *інди*, *гінди* [7, с. 201]. У зв'язку зі сказаним пропонуємо переклад цього місця в тексті як «рід слов'ян поставив мольбище у **венедському** граді *Києві*».

Узагальнюючи весь приведений аналіз вживання в текстах ВК імені князя *Кію* та інших споріднених наймень, приводимо форми кореня цих варіантів наймень, які хронологічно розпадаються на дві групи: давнішу, слова якої безсуфіксальні, у вигляді *kje*, *kij*-, *koj*-, *kyj*-, (s)*kiw*- та пізнішу, корені якої *ki*-, *ky*- вживаються із суфіксом. Щодо іє. правови можна уявити такий фонетичний дериват змін: іє. **k^we* > псл. **kwe/kje* > псл. **kiw*-, **kij*-, **koj*-, **kyj*- > д.укр. *kiw*-, *kij*-, *ki*-, *ky*-. Структурно корінь від імені Кий має в слов'янських мовах вигляд однокореневої одиниці, яка пройшла розвиток у напрямі CCV > CVC(V) > CVC, CV. Остання CV засвідчена в текстах ВК разом із суфіксом в іменах князів КІ-СТЕ та КЫ-СЬКО та являє собою редуковану форму щодо кореня CVC, тобто *ki*-, *ky*-. Забігаючи наперед, відмітимо, що цей же корінь має місце й у найменні (катойконімі) *киани*, що структурно містить у собі корінь, суфікс та закінчення: *ки-ян-и*. Очевидно, що катойконім має мотивацію «люди князя Кію», а не « мешканці міста Києва», як це засвідчено в рос. *киевляне* (порівняємо у В. Лучика [5, с. 259]).

Зазначене переконливо, на нашу думку, свідчить про антропонімне походження назви міста *Києва*, як це значиться й у літературі [5, с. 259]. Етимологи вважають, що назва *Київ* походить від відповідного антропоніма *Кий* (< псл. **Куї*), що засвідчено також і в текстах ВК, а саме (д. 4-Г): «*Там і оселився Кий, що був засновником Києва*» ТАМО СЕ УСВЕСЕ КІЕ ІЖЕ БЯЦ СТРОИЩЕМ КІВУ. Зупинимося на розгляді слів *Київ*, *Київський*, вжитих у текстах ВК.

У тексті із ВК (д. 4-А) зустрічаємо словосполучення ДО ГРАДА КІВСКА «до града Київського», у якому атрибут КІВСКА структурно розпадається на КІВ-СКА, де КІВ- належить до кореня. Останній виглядить надзвичайно архаїчним, оскільки за формою цей формант нагадує первинне псл. **kiw*- (із іє. **k^w-*). Подібні випадки зміни іє. початкового лабіовеларного в слов'янських мовах відмічалися нами під час розгляду впливу на ці (та інші де.) мови Трипільського субстрату [11, с. 60–65]. Зокрема, у попередній статті нами були розглянуті теоніми та наймення БОГ, у яких в основі утворення цього гнізда слів знаходиться праформа псл. **kwa-* зі значенням «Всесвіт; природа». Згадаймо, що в сполучі типу псл. **kw*-, як було нами раніше показано, з'явився інтерконсонантний голосний і форма набула вигляду КІВ- /kiw-/. Кінцевий /-w/ у ході розвитку слов'янських мов змінився в /j-/, утворивши сполучу **kij*-, яка утворила чергування типу w/j (н.луж. *wowterk* «вівторок» > *wojterk*, псл. **světъ* - полаб. *sjot* «світ»), згодом j/l (укр. *був-були*) [12, с. 142–150]. Як було показано, подібні зміни мали місце в історії розвитку слів *Київ*, *Київський*, засвідчених у текстах ВК.

У текстах ВК зустрічаємо такі форми відмічених наймень (д. 21): «в *Києграді по Боголісах*» О КЫЕ ГРДІЕ ПО БГОЛЯ-СІЕХ, (д. 22) «по *Києграду*» О КІЕГРДІЕ, «біля *Києграда*» О КІЕГРДЕ, «а *Києград* мав менше (градів)» А ІНА О КІЕГРДЕ, (д. 31) «А *Кий*, як розповідають, поставив град, і тому ім'я дано *Київ*» А КІЙ БО РЩЕ СТАВА ГРДО А ТОМУ ІМЕ ДАНО ЕС КІЕВ, (д. 33) «І там *Кий* заснував град *Київ*» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ У тексті (д. 36-Б): «до *Києграда*» КІЕ-

ГРАДО, (д. 37-Б): «В ті часи, після Кия» ОТЕЩАСЕ ПО КЫА, (д. 38-А) «називаним єсть Кийв» РЕЩЕНЪ ЕСТЬ КИИВ.

У цілому в значенні назви міста *Кийв* або як прикметник *Кийвський* зустрілися такі форми: КІЕВ, КИИВ, КІЕВІ, КІВУ, КЫЕ ГРДІЕ, КІЕГРДІЕ, КІЕГРДЕ, У ГРАДЕ КОІЕВА, КІЕГРАДО, КІВСКА, КІЙСКА. В усіх випадках вживається початковий зімкнений глухий звук /к-/, за яким слідує голосний, ймовірно, довгий, оскільки в цій позиції зустрічаємо дублетне написання /і-/ або дифтонг (дифтонг, як правило, корелює з довгим голосним). Вище було показано, що до кореня належить і наступний приголосний -В- (із псл. **kiw-*), наприклад: КІЕВ-, КІВ-, КИИВ-. В усіх випадках у корені має місце голосний переднього ряду (високого чи середнього піднесення язика). В одній із форм реалізується голосний заднього ряду /о-/, зокрема КОІЕВА, який з'явився, очевидно, під впливом наступного білабіального -В-. Таким чином, типовою формою кореня є КІВ-, що вживається в значенні «Кийв». Смысл «Кийвський» отримує словоформа лише в разі наявності після кореня суфікса -СК-, порівняємо: КІВСКА, КІЙСКА. Щодо коренів КІВ- та КІЙ- необхідно зазначити появу замість -В- позначення -Й-, що свідчить про чергування w/j. Цей тип альтернатив є надзвичайно давній, як про це вже згадувалося раніше. У цілому в топонімі чи його атрибуті реалізовано такі варіанти кореня: *kiw-, kij-, koj-, ki-, ku-*. Такі ж корені притаманні також імені князя Кия, розглянуті вище. Усе це ще раз підтверджує антропонімний характер назви Києва.

До сказаного вище необхідно додати, що в славістиці відмічається ще один підхід щодо походження назви Києва, це так званий «куявський», який «ґрунтується на тюрк.-араб. топонім. зв'язках ойконіма (пор. *Quiabah* «Куїаба», він же *Кяб, Кябе* та інші) або на його слов. зв'язках із топонімами типу *Куява*» [5, с. 260]. У наведених прикладах виділяється корінь *kij-*, який, на нашу думку, є синонімічним до наведеного *koj-*. Наявність середнього /u/, так само, як і /o/, свідчать про єдині їхні витoki – білабіальні голосні спричинені впливом попереднього лабіовелярного приголосного в корені іє. **k^we-*. Аналіз «куявських» слів підтверджується тією ж природою, що й розглянуті слова антропонімного походження. Як свідчать словники, голосний /u/ проявляється й в інших мовах, зокрема європейських, наприклад: у топонімах *Kujovo* (у Сербії, Хорватії), чеш. *Kujov*, д. ісл. *Kænugardr* «Кийв», лат. *Cujewa*. Голосні /u, o/ виступають у зазначених словах факультативними варіантами та є семантично тотожними.

Увесь наведений аналіз топонімів показав, що вони походять від імені князя Кия. Цей князь, як свідчать тексти ВК, започаткував після свого отця Ора одну з груп слов'янських племен, аналогічно і його брати Щек та Хорів. Жоден текст не свідчить про який-небудь зв'язок цих князів із божествами, як, наприклад, у випадку з першопредком слов'ян Ором. Усі дії князя Кия пов'язані із земними реаліями, що дозволяє вважати й самого князя земною людиною, хоча бере він початок від свого батька – напівбожественної істоти. Близькість Кия до слов'янських богів, можливо, пояснюється також походженням його імені, яке містить у собі корінь **k^we* зі значенням «Всесвіт; природа; Бог; людина». Зрештою, можна прийняти сучасне тлумачення імені, що Кий є напівміфологічною особистістю, але з пріоритетними земними рисами. У такому вигляді він дійшов до нас, хоча зародження богів і напівбогів, як уже було зазначено, за своєю природою пов'язано із середовищем людей, де вони із часом були обожнені й переведені в міфічні герої.

Як уже згадувалося вище, Кий досить часто зустрічається в текстах ВК разом із князями Щек та Хорив, які також є синами

старотця Ора. Розглянемо ці два імені: їхню семантику та формальне вираження.

В одному з текстів зазначається (д. 31), що після сильного землетрусу Орій наказав своїм «*трѣм синам поділитися на три роди*. <...> *То були Кий, Щек та Хорив*» Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ. «*І пішли з Києм, Щеком і Хоривом – трьома синами Оровими, іну землю оглядати. І з того почався рід слов'ян*» (д. 38-А): А ИДОША СО КІЙ ЩЕКЪ И ХОРАВЪ ТРИ СЫНИ. Князь Щек започаткував плем'я з оріян, до якого сам належав. Про це говориться в таких текстах: (д. 4-Г) ОД ОРПУ БЯШЕТИ КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО, (д. 5-А) БЯ ЩК ОД ОІРЯН. Згодом (д. 7-3) «*Щек пішов до заходу сонця з воями своїми*» ЩЕХУ ІДЕ ДО ЗАКАТУ СУНЕ, а «*інша частина Щекова лишалася з русами*» ІНА ЩЕСТЬ І ЩЕХУ СЕ ЛЕНШЕ З РУСЕВА. В іншому тексті (д. 36-А): «*Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх*» АКІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩЬ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ СВЕ А ХОРЕВЪ ХОРВЫ СВЕА. «*Одійшли Хорив і Щек од інших і переселилися до Карпатських гір*» (д. 36-Б): ОДЕІДЕ ХОРЕВЪ І ЩЕХ ОД ЫНЕ А СЕХОМЪ ДО КАРПАНЪСТЕ ГОРІА, а Кий пішов на Дніпро і заснував там своє місто.

З огляду на зміст текстів можна стверджувати, що старотець Ор разом із синами вийшли з Приазов'я та пішли в напрямі Києва та Карпат. Очевидно, що в пам'яті народній зберігся той давній час, коли протослов'яни разом з іншими індоевропейцями північно-східної гілки мігрували з Анатолії через Східний Кавказ до Волги й далі вздовж Південночорноморських степів.

Князь Щек засвідчений у текстах у вигляді таких форм: ЩЕК, ЩЕКЪ, ЩЕКО, (ПА)ЩЕК, ЩК, ЩЕХ, ЩЕХУ, ЩЕСТЬ. У структурі найменш можна виявити початковий склад, який має в собі Щ-, тобто африкату /шч/, та голосну /e/, яка майже в усіх формах зберігається без змін, окрім випадку ЩК. Приналежність слов'янських і насамперед української до «консонантносильних» мов [6, с. 71] дозволяє слову проявлятися в мовленні без голосного звуку, який, на наш погляд, виступає в таких звучаннях, як напівзвук, типу Щ^к. У цілому в розглянутому імені виділяємо початковий склад у вигляді ЩЕ-. За ним у більшості форм слідує приголосний К- або його ослаблений варіант Х- з наступним голосним /ь, о, у/, який може зовсім зникати. Останнє свідчить, що цей кінцевий склад був артикуляційно ослабленим і значить ненаголошеним. Наявність в ауслауті голосного заднього ряду дозволяє передбачити таку ж лабіальну ознаку в попередньому приголосному й у цілому реконструювати цей склад у вигляді **-k^we*. Попереднє ЩЕ- /шче-/ свідчить про давніше **сче-*, яке репрезентує палаталізований приголосний, це дозволяє реконструювати форму псл. **ke-*. З аналізу отримуємо вихідну для наймення ЩЕК реконструкцію псл. **kek^we*, тобто редуліковану форму з основою **k^we*. Формально імена князів Кия та Щека є спорідненими та виглядають як **k^we* та **kek^we*, серед яких первинною виступає форма наймення Кия.

Лінгвістичні дослідження показують, що редуліковані форми свідчать про вторинність їх походження, указуючи одночасно на бінарність смислу в порівнянні до одиничності та цілостності, які відображені у формах типу **k^we*. Можна допустити, що в слов'ян був час, коли імена Кий та Щек відображали дуальність суспільства і, відповідно, свідчилися у звичаях та ритуалах язичництва. Це був час перед неолітом, коли в суспільствах переважав матриархат. За цим періодом слідує патріархат, й у свідомості людей з'являється тріада на місці бінара. Серед головних богів виділяються трійці, у нашому випадку

це князі Кий, Щек та Хорів. Корінним чином змінюється мисленнєва парадигма людей, яка свідчить про розвиток понять у напрямі «один – два – три» [10].

Приведене вище розуміння розвитку мислення людей при- таманне всім народам, що найшло відображення також у їхньому побуті та віруваннях [2]. Зокрема, у германців це чітко показано в «Старших Еддах», в одній із яких Бог-Творець Бор мав трьох синів, імена яких *Одін, Вілі та Ве*, в іншому місці називається трійця: *Одін, Тор і Фрігг (Фрейя)* [11, с. 126]. Слід зазначити, що основний бог Одін зводиться до першокореня типу **k^we*. Спорідненість із таким же коренем у слов'ян є не випадковим і свідчить про близькість язичництва та наявність слов'яно-германського мовного союзу, який постулюється в індоєвропеїстиці.

У такій же тріаді представлені божества в християнстві: Бог-отець, Бог-син і Бог-дух святий. Первісно існували Бог-отець і Бог-дух святий, а потім родився Бог-син, утворивши божественну трійцю.

Повернімося до наймення третього князя *Хорива*, що зустрічається в текстах ВК. Це ім'я засвідчене в такому вигляді: ГОРОВАТО, ХРВАТЬ, ХОРЕВЬ (приклади з текстів ВК див. вище), серед яких архаїчнішою виглядає форма ГОРОВАТО. Тут початкове Г- закономірно змінилося із часом у Х-, а слово в цілому становить собою ряд відкритих простих складів типу CV. У цьому слові чітко виділяються дві частини: ГОРО-, схоже на ХОРС - бога Сонця, та -ВАТО, що може бути зведено до укр. *світ*, англ. *white* «світлий», тобто в цілому «Світлий Бог» або «Бог Сонця». Спорідненість наймень князів Кий, Щек та Хорів і їхнього смислового наповнення свідчать про спільність походження й родинність цих богів та відповідних слов'янських племен. Навколо Кия групуються Придніпровські князівства та Причорноморські (включаючи Приазов'я), відомі під назвами як бурси та руси, а племена Щека та Хорива мешкали в Карпатських горах.

Окрім названих, у текстах ВК згадуються *Аскольд* та *Дір*. Обидва князі в текстах ВК вважаються ворожими, які (д. 6-Е) «*усілися на наших землях*» АСКЛД А ПОЗДЕ ДІР УСЕДНЕСЕ-СЯ. Аскольд – «*темний воїн <...> од греків навчений, що ніяких русів нема*» АСКЛД ЕСЕ ТЕМЕН ВОЕН, (д. 6-Є) він «*жертвує богам чужим, а не нашим*». Вважається, (д. 7-Г) що через 1300 літ від «*Ісходу Карпенського Аскольд злий прийшов на нас землю загарбати*» АСКЛД ЗЛЫ ПРЕНДЕ НА НЫ, ходив по Дніпру й людей звав до борні. Він (д. 8(27) «*не русич, а варяг*» АСК НЪСТЕ РУСИЩ НЕБОТВО ВАРЕНЗЬ. Далі знову автор підтверджує, що (д. 29) «*Аскольд іде з варягами своїми на нас. А сей Аскольд то ворог наш*» СЕ БО АСКЛД ІДЕ СО ВРЯЗЕ СВЕ ДЕ НЫ І СЕ АСКЛД ІЕ ВРГ НАШО. Знову говориться в текстах ВК про ворожі риси Аскольда, він (д. 29) «*варяг озброєний*» СЕ АСКЛД ІЕСЕ ВРЯГ ОРУЖДЕНЬ, «*прийшов до нас через двісті років після Алдоріха і хоче правити нами*» І СЕ АСКЛД ПРІДІЩЕ ДО НОІ, убивши Діроса.

Старі люди говорять, (д. 29) що на Русі ніби було три Аскольда-варяги ІАКО БЕНДЫДЕ ТРІЕ АСКЛДІ ВРЗІ. Автор завершує текст словами: «*Прийшли на нас Аскольд та Ерек і тепер молимо богів позбавити русів од цього зла*» І ПРІДЕ НА НЕ АСКЛД І ЕРЕК І ТО МОЛИХЬ БЗЕ ПОЗБАВНТЕ РУСЕ О ЗЛЫ ТАІА.

Наведені цитати з текстів свідчать, що Аскольд прийшов на Русь разом із варягами з метою загарбати землі русів. У слов'янській історіографії значиться Аскольд як варяг, що видавав себе за князя, хоча був із простих воїнів. Звернімося до

аналізу походження наймення *Аскольд*, яке засвідчено в текстах ВК у такому вигляді: АСКЛД (12 разів), АСКЛДІ, АСК (2), АСКЫ.

В етимологічному словнику значиться, що наймення *Аскольд* запозичено з давньоскандинавської мови, споріднене дісл. *Höskuldr*, яке «загальнопийнятої етимології не має» (ЕСУМ, т. 1, с. 92). У давньоруському вжитку засвідчено ім'я *Аскольдъ*, у якому розрізняємо дві структурні одиниці: *Ас-кольдъ*. Початкове *Ас-* може бути співставлено з поширеним у давній германській літературі: д.сканд. *áss* «бог», д.англ. *ōs*, д.сакс. *ās*, д.н. *ansi-*, що має вжиток у таких мовах: дінд. *ás* «світ», хет. *hassus* «король» та інш., зводячись до іє. **ans* «дихати» [15, с. 16]. У значенні «боги» *аси* часто вживаються в «Старших Еддах», а також як назва германського племені, що вело боротьбу з *ванами* [14]. Етимологія свідчить, що *Ас-* може приймати значення «бог; король; плем'я», із чим узгоджується смисл Аскольда «князь» у текстах ВК.

Ми вважаємо, що друга частина імені князя *-кольд* є загальним найменням шв., норв., англ. *cold*, нім. *kalt* зі значенням «холодний». Отже, вихідна мотивація імені *Аскольд* значить «князь «холодний»», тобто «князь із Півночі». Подібний вираз зустрічаємо в «Сазі про Інґлінґа» про Велику (або Холодну) Швецію, що знаходилася на півночі від Чорного моря, де протікає р. Дон [14]. Таке тлумачення імені узгоджується зі значенням у текстах ВК, що в цілому підтверджує його скандинавське походження.

В одному з текстів ВК автор розповідає про час у 1500 років (д. 6-В): «*Од отця Ора до Діра*» ОТ ОЦЕ ОРЕА ДО ДІРУ, починаючи від Карпатського Ісходу. Дір (ДІР), як і Аскольд раніше, (д. 6-Е) «*усілися на наших землях, як непрошені князі*». В іншому тексті (д. 29) говориться, що на престолі був «*Дірос еланський*», а «*Аскольд забив Діроса*» АСКЛД ОБРАЖДЕТЕ ДІРОСА. Дірос був «*греколанець*» ДІРОСЬ І СЕ БЯЩЬ ГЪРЕКОЛАНЕЦЬ. Як уже говорилося вище, обох князів Діра та Аскольда автор ВК називає ворогами русів.

Наймення Діра має у текстах ВК такий вигляд: ДІР, ДІРУ, ДІРОУ, ДІРОСЬ, ДІРОСА. Лінгвісти відносять цей антропонім також до скандинавського імені, находячи подібні звукові асоціації в германських мовах. Дійсно, із цим можна погодитися. Однак водночас таке наймення, як ДІР мало місце й у слов'янських мовах. У давніх пам'ятках зустрічаємо ім'я першокнязя в полабських слов'ян у вигляді *Derwan*, у якому дві смислові складові: *Der-*, що виступає також в етнонімі *деревляни*, і *-wan*, реалізоване в західних слов'ян досить часто у вигляді *венеди* [12, с. 34]. Зазначене ім'я *Derwan* має первинну мотивацію «князь древлян (венедів)». Вихідний у слові корінь *Der-* на слов'янському тлі, також українському, з плином часу змінився в *ДІР*, засвідчуючи чергування *e/i*. Таке тлумачення свідчить, що князь ДІР належить до західних слов'ян (венедів), зокрема до варяг, серед яких були слов'яни, скандинави та представники інших народів. Приналежність Діра до варяг, як уже зазначалося раніше, визначило й негативне ставлення русів до цього князя.

Таким чином, Аскольд і Дір належать до варяг і можуть бути кваліфіковані як різноетнічні за походженням, представляючи в цьому випадку скандинава та слов'янина.

До варягів належить і князь *Рюрик*, який також сприймається в сюжеті текстів ВК у негативному смислі. Проілюструємо це на окремих прикладах.

В одному з текстів (д. 8/27/) автор зазначає, що «*Рюрик не русич*», він ходив по Дніпру, бив «*кутців іноземних*», і зазивав людей до борні. Руси його не сприймають і з неприязню гово-

ють про нього, (д. 29) просячи богів «*позбавити русів од цього зла*». До русів прийшли варяги, (д. 14) беручи «*людей і землю під своє чоло*», а Рюрика необхідно «*відігнати від земель наших, турнувши його назад, звідки прийшов*». Автор призиває русів, говорячи, (д. 29) «*не піддаюся Ереку, як не піддавалися раніше іншим*». Цікаво зазначити, що в літописі ПВЛ виражаються протилежні думки щодо князів Рюриковичів, яких нібито запросили на землі Руські. Якщо вірити записам у ПВЛ та ВК, то необхідно зазначити, що протилежні думки щодо Рюрика виражаються різними соціальними станами: князівською верхівкою та їхнім літописцем Нестором, які вважають, що Рюрик зробив добро для Русі, згуртувавши та об'єднавши її, і, з іншого боку, простими людьми, включаючи воїнів та їхнього язичника-писаря, які негативно ставилися в цілому до варягів і до прийдешніх із ними князів зокрема. Необхідно все ж зазначити, що в текстах ВК ніде не говориться про пряму боротьбу з Рюриком, подібно до ворогів. Мабуть, це зумовлено тим, що Рюрик за своїм походженням належав до Балтійських слов'ян, які, як уже було у ВК на цьому наголошено, забули свою віру та приносять пожертви чужим богам. Вважаємо, що це послужило основною причиною несприйняття русами пришельців із Півночі, тобто слов'ян, якщо вони навіть тієї ж віри.

Щодо походження імені *Рюрик* ми вже вели мову раніше [7, с. 242–243], де зазначали, що в цьому найменні корінь **ri-* є слов'янським за походженням, а *-рик* походить від скандинавського *-rig*, що значить «князь». У цілому ім'я *Рюрик* має первинну мотивацію «князь ругів». З плином часу, як уже відмічалось, етнонім *руги* змінився в *руси*. Можливо, це наймення поширилося в середовищі венеців, володіння яких досягли Чорного моря та узбережжя Приазов'я. Імовірно є також і те, що ім'я *руси* виникло на теренах Причорномор'я одночасно із західним Помор'ям.

У текстах зустрічається ім'я *Рюрик* у таких варіантах: ЕРЕКА ЕРКЕ ЕРКЕ ЕРЕК ЕРЕКУ ЕРЕК. Засвідчені форми вказують на корінь ЕР-, за яким слідує суфікс -К- та відмінкові закінчення. Якщо звернутися до природи іє. плавних і їх реалізації в слов'янських мовах, то необхідно відмітити, що для них характерною є форма в псл. **tert/*ert*, яка розвинулася згодом у мовах у варіантах *tret, teret*. Очевидно, що форма типу ЕРЕК належить до дуже давнього стану праслов'янської мови. Подібні варіанти з плавним мають місце також в українських діалектах, наприклад, гуц. *ирстити, ирчи*.

Безсумнівно, ім'я Рюрик та наймення цього князя у ВК не мають суттєвих відмінностей і, як було вище зазначено, мають мотивацію «князь ругів».

Раніше ми вже вели мову про готів. Основні риси відносин цього племені з русами повторюються також під час розгляду готських князів. Зупинимось тут лише на особливостях їхніх імен та реконструкції первинних форм і значення.

З історії відомо, що Германаріх був князем союзу готських племен, об'єднаних у Причорномор'ї в IV ст. н.е. Цей князь під іменем *Єрманаріх* часто зустрічається в текстах ВК. Схоже, що він то вів дипломатичну політику зі слов'янами-русами, то воював з ними, то (д. 5-Б) «*пив вино*» і «*був любим братом воєводам нашим*». Проте, мабуть, переважали ворожі стосунки. Після великої битви (д. 5-Б) «*годе були потіснені й відкинуті до Донця і Дону*», в іншому місці (д. 6-А), відкинувши ромейів, «*Єрманаріх іде і нападає на нас*» ІЕРМЕНРЕХ ІДЕ ДО НЬ НАЛІЗЕ НА НЬ. Після тривалої браї з іншими племенами готи відійшли на північ (д. 6-Б) «*поміж Ра-рікою і Двіною, і там осіли*», а згодом, побивши егунштів, пішли знову на русів.

У розглянутих текстах ВК зустрілися такі варіанти наймення князя *Єрманаріх*: ІЕРМЕНРЕХЕ, ІЕРМЕНРЕХ, ІЕРМАНРЕХ, ІЕРМЕНРЕХА, ІЕРМАНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХА, ІЕРМЕНРЕХУ, ІЕРМЕНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХЕ, ІЕРМЕНРЕХЕ, ЕРМЕНРЕХУ, ЕРМЕНРЕХ, ЕРМАНЬРЕХ, ЕРМАНЬРЕХ. Варіативність кінцевих форм у наведених словах пояснюється різними відмінковими закінченнями, оскільки в цій позиції реалізується флексія. Проте різноманітність вираження початку в словах можна пояснити лише різними часовими чинниками, у яких, як правило, присутні давніші форми з анлаутним приголосним та пізніші реалізації з голосним у цій позиції. Очевидно, що з плином часу початковий приголосний редукувався й поступово зник, його місце зайняв голосний звук. Подібну ситуацію маємо в наведених вище словах, які засвідчені формами ЕРМАНЬРЕХ, ІЕРМАНРЕХ та ЕРМЕНРЕХ, де абсолютний початок виражений одним із приголосних: /h-, j-, ø-/. Фонетична спорідненість перших двох приголосних дозволяє допустити, що в цій позиції історично був дзвінкий консонант псл. **g-*. Продовжуючи аналіз початкового складу, який у давнину відображав також і морфему, можна реконструювати її, у цьому випадку корінь, як псл. **ger-*.

Повертаючись до розглядуваного антропоніма, зазначимо, що приведені наймення готського князя чітко відділяють структурно такі три частини: ГЕР-МАНЬ-РЕХ. Кожна з них відображає основу зі своїм смисловим значенням: ГЕР-, у давнину «скотарі», -МАНЬ- – від *man* «людина» та -РЕХ «князь». Очевидним є початковий етнонім ЕРМАНЬ – «германці», який у цілому в найменні *Єрманаріх* має смисл «князь германців». Звернімо увагу, що на письмі подані синонімічно форми -РЕХА та -РЪХА, у яких серединні голосні -Е- та -Ъ- є ідентичними.

Загалом етимологія імені *Єрманаріх* підтримується також свідченнями цього імені в інших мовах, а саме: гот. **Airmanareiks*, англ.-сакс. *Eormenric*, свн. *Ermenrich*, нім. *Ermanarich*, д.сканд. *Jörmunrek(kr)*, у латинських джерелах: *Ermanaricus, Ermenricus, Hermanaricus*.

Реконструйоване ім'я *Єрманаріх* у вигляді псл. **germanarich* свідчить також на користь етимології етноніма *Germanen*, розглянутого нами раніше [9, с. 131–139].

Серед інших готських князів зустрілися також імена *Гуларіх, Галарек, Готоріх, Детеріх, Детерік, Алдоріх, Олдоріх*, які в текстах мають відповідно таке написання: (д. 6-Б) ГУЛАРЕХ, (д. 8) ГАЛАРЕХІЕ, (д. 6-Д) ГУЛАРЕКА, (д. 27 /осколки/) ГОТОРІХ, ГУРАІК, (д. 8) ДІТЕРЕХ (д. 28/2/ ДЕТЕРЕХА, (д. 9-Б) АЛДОРЪХУ, (д. 27 /осколки/) АЛДОРЪХОВА, (д. 18-Б) ОЛДОРЕХУ.

Висновки. Усі наймення мають прикінцеву морфему *-rex/-rek/-rik/-raik/-rѣх*, що, як нам відомо з попереднього, значить «князь». В окремих випадках свідчиться артикуляційне послаблення в ауслауті у вигляді переходу *-k > -ch*. Зазначений морфемі передують корінь, виражений формами *Гула-, Гала-, Гото-, Діте-, Дете-, Алдо-, Олдо-*, в одному випадку *Гу-*, які можуть бути зведені до споріднених варіантів: *Гула-/Гу-/Гала-, Алдо-/Олдо-, Гото-, Діте-/Дете-*. Семантично вони мають різні аспекти: *Гото-* «готський (князь)», *Алдо-/Олдо-* «старший (князь)» тощо.

У подальших публікаціях нами будуть розглянуті прості числа та інші кількісні позначення в текстах ВК.

Література:

1. Велесова книга : зб. праукр. пам'яток I тис. до нової доби – I тис. нової доби / в ритм. пер. Б. Яценка. – К. : Велес, 2003. – 108 с.

2. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Ж. Дюмезиль ; пер. с франц. Т. Цивьян. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1986. – 234 с.
3. Хоругин І. Влескнига : [науково-популярне видання] / І. Хоругин ; переклад, примітки та коментарі С. Піддубного. – вид. 2, уточнене, розширене. – Голованівськ, 2010. – 340 с.
4. Лозко Г. Велесова Книга – Волховник / Г. Лозко // Наукове текстологічне дослідження. – Вінниця : Континент-Прим, 2007. – 520 с.
5. Лучик В. Етимологічний словник топонімів України / В. Лучик ; відп. ред. В. Складенко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
6. Таранец В. Энергетическая теория речи : [монография] / В. Таранец. – 2-е изд. доп. – О. : Печатный дом, 2014. – 188 с.
7. Таранец В. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь : монографія / В. Таранець. – Вид. 2-е. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 296 с.
8. Таранец В. Велесова Книга (історико-лінгвістичне дослідження) / В. Таранець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – О., 2014. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 84–88.
9. Таранец В. Діахронія мови : [збірка статей] / В. Таранець; за заг. ред. проф. Л. Голубенко. – О. : Друкарський дім, 2008. – 232 с.
10. Таранец В. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / В. Таранець. – Вид. 2-е, переробл. і доповн. – О. : АстроПринт, 1999. – 116 с.
11. Таранец В. Трипільський субстрат: походження давньоєвропейських мов : [монографія] / В. Г. Таранець. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
12. Таранец В. Українці: етнос і мова : [монографія] / В. Таранець. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
13. Шрадер О. Индоевропейцы / О. Шрадер ; пер. с нем. Ф. Павлова. – Изд. третье. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 216 с.
14. Sturlusonar Snorra. Ynglinga saga. – Heimskringla [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.heimskringla.no/wiki/Ynglinga_saga.
15. Vries Jan de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – 2. Aufl. – Leiden ; Boston ; Köln, 2000. – 710 s.

Таранец В. Г. Велесовая книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 6

Аннотация. На материале текстов Велесовой книги рассматриваются наиболее употребительные и существенные для содержания онимы, которые еще не были объектом нашего анализа, в частности имена князей (Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дир, Рюрик, Ерманрих) и происхождение названия Киева.

Ключевые слова: Велесовая книга, Кий, Щек, Хорив, Аскольд, Дир, Рюрик, Ерманрих, происхождение Киева.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 6

Summary. The paper centers on the analysis of some of the most important and frequently used in the Veles Book ononyms, in particular the names of princes (Kyï, Shchek, Khoryv, Askold, Dir, Rurik, Ermanrih) and the origin of the toponym Kyiv.

Key words: Veles Book, Kyi, Shchek, Khoryv, Askold, Dir, Rurik, Ermanrih, origin of the toponym Kyiv.